

Јелена Петковић¹
Никола Божиловић²
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

Прегледни научни рад
UDK 316.7:378.016(497.11 Ниш)
Примљено: 18.1.2022.
Ревидирана верзија: 01.2.2022.
Одобрено за штампу: 02.2.2022.
DOI: 10.46630/gsoc.28.2022.10

ИНСТИТУЦИОНАЛНИ РАЗВОЈ И ДРУШТВЕНИ ЗНАЧАЈ СОЦИОЛОГИЈЕ КУЛТУРЕ НА ФИЛОЗОФСКОМ ФАКУЛТЕТУ У НИШУ

Анстракт: Јубиларно обележавање пола века постојања и рада Филозофског факултета Универзитета у Нишу повод је да се начини критички осврт на најзначајније сегменте институционалног развоја социологије културе, као једне од првих академских социолошких дисциплина утемељених на овом Факултету приликом његовог оснивања 1971. године. Циљ рада јесте да се овај вишедеценијски развој сагледа у контексту развоја социологије културе у свету и у Србији (СФРЈ), одређених друштвених околности, политичких превирања и образовних реформи, као и кроз анализу наставно-педагошког и научно-истраживачког рада и ширег друштвеног ангажмана значајних личности (угледних наставника и сарадника) који су пружили важан допринос академском утемељењу и развоју социологије културе на Филозофском факултету у Нишу. Прикупљени су, анализирани и презентовани сегменти архивске, биографске и библиографске грађе, уз ослањање на професионално искуство и сведочење бројних колега и сарадника, као и примарно искуство у раду аутора овог текста.

Кључне речи: социологија културе, институционални развој, наставни кадар, јубилеј Филозофског факултета у Нишу.

Увод

У години јубилеја Филозофског факултета Универзитета у Нишу, када је 2021. године обележено 50 година његовог постојања и рада, пружила се прилика за сагледавање досадашњег постигнућа и прегнућа у оквиру различитих научних области, као и за промишљање доприноса бројних наставника и сарадника раду ове институције и широј друштвеној заједници. Филозофски факултет у Нишу је од свог оснивања 1971. године до данас потврдио свој углед као високообразовна институција од велике важности за академски развој друштвено-хуманистичких дисциплина, развојних потреба друштва, привреде и културе

¹ jelena.petkovic@filfak.ni.ac.rs

² bonicult@gmail.com

у југоисточном делу Србије. Свој академски дигнитет ова институција потврдила је у сфери наставно-педагошког рада, као и пажње вредних научних и истраживачких постигнућа наставника и сарадника не само у оквиру Универзитета у Нишу, већ и у широј универзитетској и научној заједници у Србији. Томе је несумњиво допринело и оснивање студија социологије, као једне од најстаријих студијских група, данас Департмана за социологију, на Филозофском факултету у Нишу. *Социологија културе и образовања* био је првобитан званичан назив студија социологије по оснивању Факултета, што јасно сведочи о томе да су ове студије иницијално имале наглашену културолошку оријентацију.³

Свесни значаја, улоге и одговорности социологије као академско-педагошке и научно-истраживачке дисциплине, као позива и професије, али и важности социолошког изучавања културе у оквиру друштвено-хуманистичких дисциплина, циљ нам је представљање институционалног развоја и друштвеног значаја социологије културе на Филозофском факултету у Нишу. Тим поводом у раду се најпре пружа кратак осврт на зачетке и развој социологије културе у свету и у Србији почевши од средине шездесетих година прошлога века наовамо, а затим се анализира институционални развој студија социологије културе на Филозофском факултету у Нишу од његовог оснивања до данас (1971–2021). Аналитичка пажња усмерена је на домете и ограничења овог развоја путем сагледавања различитог друштвеног контекста и извесних нано-са идеологијске инструментализације (Зајечарановић 1996: 16), а посебно на представљање научноистраживачког, наставног и педагошког рада, као и ширег друштвеног ангажмана важних личности из историјата постојања студија социологије културе на Филозофском факултету у Нишу.

За потребе писања рада коришћени су секундарни извори података. Прикупљена је и анализирана изабрана архивска, биографска и библиографска грађа Департмана за социологију, Центра за социолошка истраживања и Библиотеке Филозофског факултета у Нишу, уз ослањање на вишегодишње лично професионално искуство аутора овог текста у раду са бројним колегама и сарадницима.

Кратак осврт на развој социологије културе у свету и у Србији

Академска социологија је у свету почела да се развија последње деценије 19. века када је индустријска ера отежала занемаривање практичних последица урбаних сукоба, политичке нестабилности и брзих економских промена, посебно у развијеним деловима света. Темелним истраживањем, анализом, разумевањем и објашњењем насталих друштвених промена, процеса и актера, поред развоја нових друштвених теорија, социологија преузима и својеврсну

³ Детаљније информације о историјату Филозофског факултета у Нишу и сведочанствима значајних личности које су допринеле раду ове институције могу се пронаћи у монографијама приређеним поводом јубилеја 25, 35, 40 и 50 година постојања овог Факултета (Зајечарановић 1996; Јовановић 2006; Димитријевић 2012; Тодоровић 2021).

научну одговорност у социоактивистичком смислу – предочавање развојних могућности, начина превладавања друштвених противречности и криза, као и артикулисање смерница на путу општег друштвеног развоја и напретка. Све до прве половине 20. века социолошко интересовање за културу, генерално посматрано, било је спорадично и готово периферно (Crane 1992). Као посебна социолошка дисциплина, социологија културе је у свету произвела изузетан раст интересовања бројних теоретичара и емпиријску дифузију нарочито од 1950-их наовамо (Hall, Neitz 1993), што је у корелацији са новим уважавањем значаја културе као експланаторне перспективе у оквиру савремених социолошких истраживања. Осим великог броја објављених чланака и књига у различитим крајевима света, о повећаном фокусу на културу у социологији сведочи и чињеница да је Секција за културу у оквиру Америчког социолошког удружења (*American sociological association*) постала једна од највећих и још увек је једна од најбрже растућих секција у дисциплини (деталније видети Borgatta, Montgomery 2000: 562).

Као конвергенција веома различитих тематских интересовања и метода, историја заснивања ове посебне социолошке дисциплине и проблемска интересовања у оквиру ње могу се посматрати кроз комплексност термина који је дефинише – *култура* (Williams 1981). Уз тако велику разноликост у погледу емпиријског фокуса истраживања у култури, оно што се испоставља као проблем јесте питање како својеврсни еклектицизам превести у кохерентно истраживачко поље. Овај циљ, међутим, још није постигнут иако се на њему интензивно ради. Док се кохерентан концепт културе још увек развија и док се флуидне границе актуелне области социологије културе у свету још увек шире, осврнућемо се накратко и на историјат социологије културе у Србији.

Иако је и раније било покушаја, који истини за вољу нису били трајног карактера, да се социологија уведе на наше факултете, као званичан почетак заснивања академске социологије у Србији (и бившој СФРЈ) узима се 1959. година када је основана Група за социологију на Филозофском факултету у Београду (Bogdanović i др. 1990: 23). Средином шездесетих година прошлога века широм СФР Југославије долази до дисциплинарног утемељења социологије културе и уметности, започиње формирање наставног кадра и научног подмлатка, објављивање публикација домаћих и иностраних аутора из ове области, покрећу се значајни часописи, оснивају се институти и специјализоване институције за истраживање културе. Социологија културе појављује се у наставном плану београдске Катедре за социологију већ 1963. године, а осам година касније и на основним студијама социологије на Филозофском факултету у Нишу. Као академска дисциплина на постдипломским студијама, социологија културе почиње да се изучава у Београду најпре на Филозофском факултету 1966. године, а касније и на Факултету политичких наука, док се у оквиру посебног смера *Социологија културе и образовања* на постдипломским студијама на нишком Филозофском факултету настава организује од 1979. године, да би се статутом из 1990. године култура и образовање одвојили у посебне смерове на постдипломским студијама (Stjepanović-Zaharijevski, Gavrilović, Đorić, Stojić у Bogdanović 2009: 139).

Објављивањем прегледних и оригиналних научних радова, полемика, осврта и значајних превода из области социологије културе, велику улогу у развоју ове дисциплине имало је покретање и публикавање већег броја часописа у Југославији: *Културни радник* (1948) – часопис за друштвена и културна питања у издању Културно-просветног сабора Хрватске; *Културни живот* (1959) који издаје Културно-просветна заједница Југославије; *Култура* (1968) – први часопис за теорију и социологију културе и културну политику, који је покренут само годину дана после оснивања *Завода за проучавање културног развитка*, прве специјализоване истраживачке установе такве врсте у Србији (Немањић 2012: 916). Оснива се и *Секција за социологију културе* (1981) у оквиру Социолошког друштва Србије, чији су председници били Милош Немањић и Триво Инђић. Чланови ове секције били су посвећени тематским расправама и разговорима о значајним радовима и књигама из области социологије културе, чиме су пружили изванредан допринос њеном развоју на овим просторима. Нажалост, из различитих разлога ова секција данас није активна, што отвара простор и пружа прилику нарочито млађим колегама из ове области у Србији да обнове и иновирају њен рад у складу са захтевима савремене социологије културе, њеног академског изучавања и практичне применљивости, као и у складу са целокупним културним интересима друштва Србије.⁴

Основе конституисања социологије културе као релативно младе науке треба тражити управо у укрштању утицаја различитих дисциплина, попут филозофије, антропологије, етнологије, естетике, историје књижевности и уметности, историје религије, без чијих теоријских и емпиријских искустава социологија културе не би могла постићи тако завидне резултате како у свету, тако и на нашим просторима.

Друштвени контекст оснивања Филозофског факултета у Нишу и институционално утемељење социологије културе

Када је у питању Филозофски факултет у Нишу, а са њим и студиј социологије културе, неопходно је нешто рећи о политичкој клими и „духу времена“ (*Zeitgeist*), то јест културним околностима у којима се одвијао живот у Југославији (па дакле и у граду Нишу) у време социјализма – седамдесетих година

⁴ Важно је поменути и доприносе развоју социологије културе који су се појавили у другим републикама СФРЈ, од којих издвајамо само неке – организује се извођење наставе из социологије културе на Факултету политичких наука у Загребу, коју изводи Младен Чалдаревић; на Филозофском факултету у Загребу утемељују се студије из социологије културе на последипломском нивоу под менторством Стипе Шувара (1964/65); оснива се *Завод за културу Хрватске* (1975); организује се прва међународна конференција посвећена алијенацији и партиципацији у култури на Факултету за социологију, политичке науке и новинарство Универзитета у Љубљани (1984). Поред већ поменутих часописа, радове из социологије културе и уметности објављивао је и већи број других часописа у Југославији: *Наше теме* (Загреб), *Стварање* (Титоград), *Израз* (Сарајево), *Обележја* (Приштина), *Књижевност* (Београд), *Разгледи* (Љубљана) (Наведено према: Немањић 2012).

минулог века. Било је то доба јачања левике у свету, па ни СФРЈ није била изузетак. Марксизам је ушао у програме свих наука, а социологија је предњачила у томе. Не треба, међутим, сметнути с ума да су Филозофски факултет у Нишу и студиј социологије на њему основани 1971. године, само три године после чувених студентских демонстрација у свету, које нису заобиле ни Београд. Студенти и хуманистичка интелигенција нису се хтели одрећи Маркса, али су на основама његовог учења намеравали на нов и примерен начин тумачити стварност и уводити нову праксу у друштвени живот. У таквим условима, социолози и социологија осумњичени су да продукују социјалне конфликте, што је изнедрило питања у вези са њиховом сазнајном и практичном усмереношћу (Bogdanović i dr. 1990: 52). Промењен однос тадашњих југословенских комунистичких власти према социологији био је одраз опште друштвене и политичке кризе. Будући социолози сазревали су у време очитог идеолошког раслојавања, када су се пред њима отварале нове друштвене перспективе. Култура је напрасно (као из неког забрана, готово ћорсокака) избила у први план. Њоме су се почеле објашњавати многе друштвене недоумице јер се увидело да она није обичан епифеномен друштва, већ основна и моћна полуга друштвеног развоја, демијург свеколике стварности (Vidi: Božilović 1998: 242). Ортодоксни и вулгарни марксисти почели су губити своје позиције у друштву у коме се почела доводити у питање ауторитарна власт са Савезом комуниста на челу. Паралелно са овим коперниканским обртом, пред социолозима културе у Србији (Југославији) стајали су нови изазови.

Напред речено треба сместити у контекст духа 70-их у свету – контракултуре и хипи покрета који су дошли са Запада и проширили се диљем планете. Наравно да се из тога не може изузети омладина, пре свега студентска. Захваљујући нашој државној политици која је у извесном смислу била прозападна, млади су преузели вредности новог културног таласа, које су се пре свега огледале у већим слободама понашања и укупног имиџа појединаца (дуге косе младића, мини сукње и „вруће“ панталонице девојака, цинс и унисекс мода). У време револуционарних културних превирања догађали су се велики обрати у сфери уметности, образовања и свега осталог што чини културу у ужем смислу. На пример, наместо наметнутих песника из званичних школских програма, средњошколци и студенти све више читају (и слушају) поезију Боба Дилана, Донована, Џоан Баез, Џима Морисона, Ленона и Макартнија. Они авангарднији већ су били „васпитани“ на надахнутим делима писаца *beat generacije*, од којих су најпознатији Џек Керуак, Ален Гинсберг, Вилијам Бароуз и Гери Снајдер (Опширније: Božilović 2004) . Идеални услови за постављање нових темеља неких друштвених и хуманистичких дисциплина, каква је социологија културе! Када је била у питању Југославија и Србија, Ниш није био изузетак. Напротив.

Од оснивања Филозофског факултета у Нишу, социологија културе као предмет на групи *Социологија културе и образовања* (првобитни званичан назив студија социологије) била је доминантна. Зашто је тако било, о томе има више „верзија“, али је најближа истини и здравој памети она по којој се овај студијски смер не би преклапао са београдским и тиме доводио до нелојалне

конкуренције.⁵ Да разлика није била само номинална, сведочи сам наставни план, који је био „крцат“ дисциплинама филозофске, друштвено-хуманистичке и културолошке оријентације. Речју, на првој години студија проучавани су, као темељни, Основи филозофије и Логика, а већ у трећем и четвртном семестру постоји права доминација културолошких дисциплина: Историја културе и цивилизације, Културна антропологија, а затим Социологија масовних комуникација, Социологија сазнања и Естетика. Низ хуманистички интонираних курсева касније настављају такозване посебне социологије културе, међу којима Социологија уметности, Социологија религије, Социологија морала, Социологија образовања и васпитања. На последњој години студија дошла је на ред и „главна“ дисциплина – Социологија културе. Она је била замишљена као некаква матица око које су биле окупљене остале социолошке пчеле „радилице“. Зашто су предмети били распоређени по логичком принципу индукције (од појединачног и посебног ка општем) разлог је прилично бизаран – „чекало се“ да асистент који је био предвиђен за професора на овом предмету одбрани докторску дисертацију и потом преузме катедру. Реч је, иначе, о човеку који је био „нишки“ кадар и који је имао одређених заслуга (по политичкој линији) за оснивање Филозофског факултета у Нишу. Узгред, оријентација на локалне кадрове била је позитивна и обећавајућа зато што је њоме на неки начин била осигурана будућност Факултета у целини. Касније је смер преименован у „чисту“ Студијску групу за социологију (1972), из сасвим практичних, то јест лукративних разлога – да дипломирани социолози не би били дискриминисани и одбацивани као неподобни за рад у привреди.

Иначе, оријентација на културолошку и друштвено-хуманистичку групу предмета у оквиру студија социологије на Филозофском факултету у Нишу није напуштана за још неколико генерација младих социолога. Променом наставног плана који је усвојен 1982. године изостављен је предмет Историја културе и цивилизације, а уведен у програм предмет Социологија самоуправљања, што сведочи о томе да је „политичка сфера била пропусна за социолошка сазнања“ (Bogdanović i dr. 1990: 25). Упркос променама назива студија социологије и изменама у наставним плановима и програмима, повећано интересовање студената за социологију културе остаје присутно, о чему сведоче и подаци да је највећи број одбрањених дипломских радова на Научно-наставној групи социологије у Нишу о којима је постојала евиденција до 1984/85. године био управо на предмету Социологија културе⁶ (Bogdanović i dr. 1990: 63). Од оснивања Филозофског факултета у Нишу и основних студија социологије на њему до

⁵ Мало је вероватно објашњење по коме се југ Србије налазио у културном дефициту, па би оснивање социолошке групе овог профила наводно могло представљати неку врсту културне инфузије.

⁶ Интересантан је податак да је ову анализу обавила група студената у оквиру пројекта из методологије друштвених истраживања „Преглед дипломских радова студената социологије Филозофског факултета у Нишу“, и да је резултате анализе представио тадашњи студент Бранислав Стевановић, који је касније био ангажован на истом факултету као асистент на предмету Социологија културе.

данас, у различитим наставним плановима Социологија културе била је увек заступљена као обавезан предмет, уз понуду разноликих културносоциолошких изборних предмета од 2004. године наовамо. Такође, већи број студената социологије одбранио је своје магистарске (мастер) радове и докторске дисертације на социокултурне теме.

Наставни кадар, научноистраживачки и педагошки рад

Наставници на предмету Социологија културе мењали су се овим редом: Милош Илић, Веселин Илић, Александар Тодоровић, Вјекослав Бутиган, Никола Божиловић, Јелена Петковић (актуелна професорка). Свако је имао свој концепт, то јест наставни програм и начин извођења наставе, што се и очекује од универзитетских професора. Сем професора М. Илића и А. Тодоровића, сви остали били су у сталном радном односу.

Професор **Милош Илић** (1924–2016) са београдског универзитета задржао се најкраће. Нажалост, јер је реч о човеку велике ерудиције, рафинисаног укуса и изграђених естетских критерија. Остаће упамћен као утемељивач социологије културе у нас, као покретач часописа „Социологија“, главни уредник часописа „Видици“, један од председника Српског социолошког друштва и један од чланова „матичне комисије“ за оснивање Филозофског факултета у Нишу. Његов уџбеник *Социологија културе и уметности* (1966) био је незамењив широм СФРЈ, на свим факултетима где је постојао предмет под тим називом. Та књига доживела је 22 издања објављена између 1966. и 1991. на 3 језика. Студенти Филозофског факултета у Нишу, посебно они који су имали афинитета за књижевност и уметност са пажњом су слушали Илићева занимљива предавања и били тужни што је професор гостовао само неколико пута. Илић је о Едгару Морену говорио као о „лирском“ социологу културе, а и он сам заслужио је такав епитет. Инспиративна је била и његова студија *Теорија и филозофија стваралаштва* (1979), а ништа мање есеји о култури и уметности здружени под насловом *Културеме* (1974). Ово дело доживело је 7 издања објављених између 1974. и 1985. године на српском језику.

На место професора Милоша Илића, како је било планирано, дошао је новопромовисани доктор наука **Веселин Илић** (1935–2002). То је био човек сасвим другог кова, готово антипод свога претходника. Његову социологију културе одликовала је „тврда“ марксистичка оријентација, а читав наставни програм био је базиран на тематици везаној за улогу мита у култури, на којој је он докторирао. Предавања су осликавала његов карактер – нису била нарочито инвентивна, нити за надарене студенте инспиративна. Била су намењена тзв. бубалицама и „штреберима“, а мање романтичним занесењацима и „уметничким душама“. В. Илић био је човек велике енергије, која је распршена и помешана са политичким амбицијама. Сматра се да он има заслуга за отварање Филозофског факултета у Нишу, будући да је био „комитетлија“ и у дослуху са политичким врхом у Београду. Међутим, професор Илић се ипак није превише

задржао на Факултету. Не треба сметнути с ума да је политичка клима после '68. била врло осетљива, тако да је Илић (иако убеђени марксиста и комуниста) отишао, без ваљаног разлога од неких проглашен либералом и дисидентом. Његово ново радно место било је у београдском Заводу за проучавање културе.⁷ У том периоду је, махом, написао књиге *Рад као култура* (1984), *Митологија, идеологија и уметност* (1987), *Митологија и култура* (1988), *Мит и стварање* (1990).

Научно-наставна група Социологија културе и образовања имала је срећу да је на њој од самог почетка био и професор београдског универзитета **Александар Тодоровић** (1921–2004). Он је већ био ангажован на предмету Социологија масовних комуникација, а одраније се већ био доказао истраживањима у области културе. За њега се може рећи да је био један од утемељивача емпријске социологије културе у Југославији – позната су Тодоровићева истраживања о утицају масовне културе на малолетнике и тинејџере. Пре него што је ангажован на предмету Социологија културе, иза себе је већ имао научно-културолошке студије поткрепљене емпиријским истраживањима, као што су: *Култура и малолетничко преступништво* (1971), *Филмски укус код омладине* (1971) и *Социологија малолетничке банде* (1973). Професор Тодоровић је понекад, обично у паузама између часова, говорио студентима о свом студијском боравку у Француској, на коме је слушао предавања истакнутих француских социолога. Посебно је издвајао предавања чувеног Жоржа Гурвича или ти „Чиче“, како га је волео називати. Због свега тога био је изузетно омиљен код студената и није случајно да га је већина бирала за ментора на изради дипломских радова. Иначе, Тодоровић је аутор бројних књига из области социологије културе. Написао је обиман уџбеник под насловом *Теорије и методе социологије културе* (1981), а поред већ наведених дела, за социологију културе су значајна: *Социологија моде* (1980), *Неки проблеми социологије сазнања* (1979) и *Методологија истраживања слободног времена* (1978).

Након професора Тодоровића, за професора на предмету Социологија културе изабран је **Вјекослав Бутиган** (1937). Он је иза себе имао прилично богато наставничко искуство у Пироту и околини, од првобитног учитељског, а затим и професорског на Педагошкој академији за васпитаче. Професор Бутиган остаће упамћен као човек врло посвећен раду у настави, педантан, одговоран и доследан. Његове сфере интересовања биле су култура и политика, па није случајно да је након неколико година проведених на катедри за социологију културе био изабран за професора на предмету Социологија политике. Од његових радова са подручја културе издвајају се *Култура рада* (1986), *Увод у културу политике* (1994) и *Политичка култура на Балкану* (2000).

У другој половини 70-их већ је био стасао млади кадар, такозвани научни подмладак, потекао од судената који су дипломирали на нишкој групи за социологију. Један од њих био је **Никола Божиловић** (1951), који се најдуже од

⁷ Веселин Илић се знатно касније, у време владавине Слободана Милошевића, вратио на Факултет на коме је од 1996. до 2001. обављао дужност декана.

свих поменутих професора задржао на предмету Социологија културе. Он је 1979. године изабран за асистента-приправника, а затим редовном процедуром прошао сва наставничка звања, до оног највишег – редовног професора (2004). Божиловић је имао „привилегију“ да буде студент свих поменутих професора социологије културе, а затим и асистент последњој двојици. Највећи утицај на његов научни рад и усавршавање имао је професор Александар Тодоровић, који је био његов ментор најпре на магистарском, а потом и на докторском раду.⁸ Професор Божиловић је ипак био највише „свој“, што показују наслови његових бројних књига – студија и монографија. Сем уџбеника *Социологија културе – пролегомена* (1998), у коме је ову значајну социолошку науку утемељио на савременим научно-критичким тенденцијама, Божиловић је аутор још 15 књига, међу којима су: *Филмска комуникација* (1996), *Рок култура* (2004), *Кич култура* (2006), *Култура и идентитети на Балкану* (2007), *Изван главнога тока – социологија музичких поткултура* (2009), *Културно клатно* (2014), *Огледи о популарном* (2016). Овом професору се могу приписати и одређене заслуге за увођење у студијски програм предмета Социокултурна антропологија, који студенти похађају на првој години основних студија социологије почев од 2000. године, као и за формирање изборних курсева Кич култура, Социологија филмске комуникације, Поп и рок култура.

Радећи на Студијској групи за социологију, на предмету Социологија културе, пун радни век (1979–2017), Божиловић је објавио близу сто научних радова у земљи и иностранству, учествовао у истраживањима на неколико научних пројеката, био ментор 7 магистарских радова и 4 докторска рада, рецензирао двадесетак књига социокултурне провенијенције. У два мандата био је уредник међународног часописа *Facta universitatis*. За његову академску каријеру од значаја је била чињеница да је пуних 11 година био професор Социологије културе на Вишој музичкој школи у Нишу (потом Факултету уметности). Ту је стекао драгоцену искуства са уметницима, будући да је и сам имао афинитета према уметности. Захваљујући раду на тој институцији, публиковао је књигу *Уметност, креација, комуникација* (2008).

Професор Божиловић је, као кадар „нишке социолошке школе“, постигао значајне резултате у педагошком раду са студентима, како на предавањима и консултацијама, тако и у неформалним разговорима са њима. Што се тиче научно-наставног подмлатка, Божиловић је у току своје академске каријере остварио успешну сарадњу са два асистента на предмету Социологија културе. **Бранислав Стевановић** (1962) је у једном дужем периоду, до одбране своје докторске дисертације, остварио запажене резултате у наставном и научном раду на овом предмету. Осим социологије културе, он је такође био закупањен

⁸ Никола Божиловић истиче веома блиску и плодну сарадњу коју је он, а самим тим и Група за социологију, остварио са културолозима који су стварали изван Ниша, било у земљи или иностранству. Посебно значајну сарадњу која је резултирала публикавањем одређених студија и монографија, наступима на трибинама и промоцијама књига, он је реализовао са професорима из Београда – Миланом Ранковићем, Ратком Божовићем, Загорком Голубовић и Бранимиром Стојковићем, као и универзитетским професором из САД Ериком Гордијем (Eric Gordy).

политиколошком проблематиком, па је било природно што је доцније био изабран за професора на предмету Социологија политике. У једном периоду држао је предавања из Социологије културе на Департману за англистику. Стевановић је аутор три студије и великог броја научних чланака (културолошких и политиколошких). Објавио је три књиге: *Демократски принципи и политичко-културне вредности* (2008), *Политичка култура и културни идентитети у Србији и на Балкану* (2008) и *Политичко-културне интерференције (социолошки огледи о политици и култури)* (2013). Поменута дела представљају успешне интердисциплинарне подухвате у којима су здружене области политике и културе. Аутор је у њима извршио критичко сагледавање политике као облика културне праксе, децидирано истичући да „политика мора бити посматрана кроз културне параметре“.

Након Стевановића, професор Божиловић је за асистента изабрао особу која ће под његовим менторством докторирати, а по његовом одласку у пензију наследити га као професор(ка) на предмету Социологија културе. Реч је о актуелној професорки Социологије културе **Јелени Петковић** (1975), која је дипломирала, магистрирала и докторирала на Департману за социологију нишког Филозофског факултета. Радила је најпре као асистент на свим предметима које је предавао професор Божиловић (Културологија, Социологија културе, Социокултурна антропологија, Кич култура, Социологија филмске комуникације) да би по одбрани докторске дисертације преузела катедру културолошких предмета. Публиковала је радове на социокултурне и урбаносоциолошке теме у релевантним домаћим и међународним научним часописима и реализовала низ јавних предавања, у сарадњи са ЕУ инфо кутком из Ниша, на тему културног наслеђа, традиције и модернизације културе у Србији. Последњих година посвећена је укључивању студената у ваннаставне активности, те је била ментор изабраним студентима у реализацији пројеката у култури Града Ниша. Петковићева је коауторка књиге *Село древних култура* (2014) и ауторка студије *Савремено друштво и културне промене* (2020), која је структурисана на уџбенички начин, те може служити као помоћни уџбеник за предмет Социологија културе.

Јасно је да су у почетку развоја студија социологије, па и институционалног развоја социологије културе на Филозофском факултету у Нишу гостујући професори, угледни социолози са различитих универзитета у бившој Југославији, помагали извођењу наставе у допунском радном односу и практично чували места домаћем кадру. Имајући у виду већ поменуто политичку климу током и након оснивања Филозофског факултета у Нишу и културне околности у социјалистичкој Југославији, за „гостујуће“ београдске професоре који су предавали нишким студентима социологије не може се рећи да су сви одреда били критички настројени према догматском марксизму, али благи отклон од њега и слободна критичка позиција, долетела на крилима новог духа времена, преовладала је код неколицине. У то време јако утицајна и популарна у филозофским круговима била је школа *Praxis*, коју су засновали југословенски хуманистички оријентисани филозофи – „критичари свега постојећег“, окупљени

око истоименог часописа (Гајо Петровић, Михаило Марковић, Милан Кангрга, Љуба Тадић, Руди Супек). Они су били под утицајем Маркових раних радова, али и у сагласности са другим протагонистима савремене критичке друштвене мисли, какви су били, на пример, представници теорије „фројдовске левице“ Ерих Фром и Херберт Маркузе, кога су амерички студенти и хипици сматрали гуруом, чак и ако нису читали његова дела.⁹ „Изјаснивши се против свих облика ауторитаризма, у корист отвореног, демократског социјалистичког поретка, група *Praxis* видела је ослобођеног појединца (али не и заговорника *индивидуализма!*) као основу колективног, друштвеног напретка“ (Levi 2009: 16). Међу професорима који су предавали нишким социолозима било је таквих који су у целости, или макар делимично, прихватили ову (идеолошку, али и животно практичну) оријентацију. У томе је предњачио Ђуро Шушњић (1934), идол младе, слободномислеће и бунтовне генерације постшездесетосмаша. Поред Методологије друштвеног истраживања, он је предавао и једну од, условно речено, посебних социологија културе – социологију сазнања. Његова предавања на Филозофском факултету Нишу била су омиљена код студената и колега и врло посећена. Сам Шушњић сведочи о томе да је долазио међу студенте да потпаљује духовне ватре, да поставља за њих неочекивана и незгодна питања. „Већ на почетку наставе студентима Филозофског факултета у Нишу моја питања нису дала мира њиховом ћутању, јер су своје мисли и речи препознавали у мојим. Ако човек заборави да пита и доводи у питање, заборави и самог себе. На улазним вратима сваке *школе за изабране духове* требало би да стоје знакови питања и чуђења – то су захтеви више културе!“ (Шушњић у Тодоровић 2021: 55).

Свему овоме претходила је још једна важна околност. Наиме, за разлику од данашње ситуације, тих година је социологија (првенствено она која је марксистичко-хуманистички профилисана) била популарна међу младима широм земље. Било је чак модерно, помало и помодно, студирати ту науку за коју се сматрало да се бави проблемима савременог човека. Познато је да су социологију дипломирали (или макар уписивали) познати певачи/це поп-рок музике (данас би се рекло селебрити личности). Међу њима су, поред познатог певача шлагера Крсте Петровића, биле Дорис Драговић и Емилија Кокић. Прва је 1986. представљала СФРЈ на Песми Евровизије, а друга је на истом такмичењу наступила 1989. са задарском групом Рива. У Нишу су, такође, уписивали социологију фанови хипи покрета и поп-рока и, уопште, многи који су пратили нове правце у различитим сферама уметности – позоришту, књижевности, сликарству, филму. Није случајно да су на предавањима Милана Дамњановића из историје културе на нишкој Групи за социологију редовно присуствовали поједини режисери и глумци локалног Народног позоришта. О предавањима већ поменутог професора Шушњића и посетама знаних и незнаних људи на

⁹ Тих година у часопису *Realist* појавила се карикатура која приказује два хипика како седе на земљи, лицем у лице. Један, зарастао у браду, каже свом (својој) пријатељу (пријатељици?): „Рекао сам ти да сумњаш у све, али ти никад нисам рекао да сумњаш у Маркузеа“ (Vidi: Sen-Žan-Polen 1999: 18).

њима већ се препричавају легенде. Та предавања претварала су се у својеврсне трибине на којима су се постављала питања, водили конструктивни дијалози и дебате поводом тема које су се тичале живота у савремености.

Едукација студената и друштвени значај студија социологије културе

Нова друштвена клима била је подстицајна и за (савременом развоју мерење) културне садржаје, каква је била издавачка делатност. Што се социологије културе тиче, седамдесетих година превођена су значајна културолошка дела, укључујући антрополошку и социјално психолошку проблематику. Она су допринела квалитету наставе и успешној едукацији бројних генерација студената социологије на Филозофском факултету у Нишу. Нарочито је била значајна издавачка делатност тада водећих београдских издавачких кућа – Просвета (посебно библиотека „Каријатиде“), Нолит са библиотеком „Сазвежђа“, Завод за уџбенике и наставна средства и Бигз (са чувеном „Библиотеком XX век“). Захваљујући њима, млади социолози културе могли су, сем марксистичке литературе, да се упознају са капиталним делима културних и социјалних антрополога, какви су били Џејмс Фрејзер (*Златна грана*), Бронислав Малиновски (*Магија, наука и религија*) или Клод Леви-Строс (*Дивља мисао*). Велику пажњу изазвали су преводи књига Едгара Морена (*Дух времена*), Арнолда Хаузера (*Социјална историја уметности и књижевности*), Пјера Франкастела (*Студије из социологије уметности*), Жана Дивињао (*Социологија позоришта*), Рожеа Кајаоа (*Игре и људи*) и још много других.

Не треба заборавити и наше знамените културологе чије су књиге већ својим насловима плениле велику пажњу читалаца (не само социолога), а њихова периодична гостовања и излагања на трибинама, промоцијама књига, конференцијама и округлим столовима организованим на Филозофском факултету у Нишу остала су у памћењу бројних студената и колега. Водећи међу њима свакако су били Ратко Божовић са књигама *Метаморфозе игре* (1972) и *Искушења слободног времена* (1975) и Милан Ранковић са књигом *Култура и некултура* (1974) или делом за оно време провокативног наслова *Сексуалност на филму и порнографија* (1982). Тих година су међу нишким социолозима радо читане естетичке и социолошке студије њихових професора Сретена Петровића (*Естетика и идеологија*, 1972) и Ђура Шушњића (*Рибари људских душа – идеја манипулације и манипулација идејама*, 1976). Значајно је да су поменута дела, и још сијасет других била подстицајна за развој културних потреба, па је у то време и у буквалном смислу речи код младих постојала глад за књигом и духовним усавршавањем.

И у каснијем периоду, едукација студената из области социологије културе укључивала је упознавање са актуелном литературом, са публикацијама етаблираних, али и мање познатих и заступљених аутора. То је давало основа да студенти у отвореној, полемичкој и подстицајној академској клими на часовима изграђују утемељену и слободну мисао, као и критички однос и став. Поред бројних мо-

нографија домаћих и иностраних социолога културе, културолога, антрополога, филозофа и других угледних научника, уџбеничка литература која је коришћена за образовање студената из предмета Социологија културе на Филозофском факултету у Нишу примарно је била ослоњена, у великој мери и данас јесте, на следеће публикације: *Социологија културе и уметности* (Милош Илић, 1966), *Теорије и методе социологије културе* (Александар Тодоровић, 1981), *Пукотине културе* (Драган Коковић, 1997), *Социологија културе – пролегомена* (Никола Божиловић, 1998), *Савремено друштво и културне промене* (Јелена Петковић, 2020).

Слика 1: Уџбеници из социологије културе заступљени у настави на Филозофском факултету у Нишу

Друштвени значај студија социологије културе на Филозофском факултету у Нишу је неспоран, о чему сведочи и Сретен Петровић указујући да су прве генерације социолога одмах нашле места у културном животу Ниша и региона, „чиме су отворена врата не само развоју научног и критичког мишљења у медијима, посебно у новинарству, на радију и трибинама, библиотекама, већ су први кадрови нашли места у просветним и социјалним, затим у научним институцијама, као и на самим факултетима“ (Петровић у Тододорвић 2021: 59). Ту свакако треба поменути Ђокицу Јовановића (професора социологије културе на Филозофском факултету у Београду), Драгољуба Ђорђевића (дугогодишњег професора социологије на Машинском факултету у Нишу, сада у пензији), Драгана Жунића (професора социологије уметности на нишком Филозофском факултету, а затим и на Факултету уметности у Нишу, сада у пензији), као и Предрага Цве-

тичанина (асистента на Филозофском факултету, сада професора социологије културе на Факултету уметности у Нишу) и Данијелу Гавриловић (професорку социологије религије на Филозофском факултету у Нишу). И данас, велики број свршених студената социологије, па и оних културолошког усмерења, оставља важан траг у друштвеној и културној јавности Ниша и других градова (земаља), промовишући на најбољи начин факултет са којег су потекли не само својим професионалним већ и ширим друштвеним ангажманом.

Уместо закључка

Овај рад пружа преглед кључних сегмената институционалног развоја и друштвеног значаја социологије културе на Филозофском факултету у Нишу. Настао је делимично и као резултат рада на интерном пројекту Департмана за социологију под називом *Друштвени значај студија социологије на Филозофском факултету у Нишу: ретроспектива и перспектива*. Поменути пројекат реализован је школске 2020/2021. године у склопу обележавања пола века постојања и рада Филозофског факултета у Нишу (1971–2021). Као један од исхода пројекта, предвиђено је публиковање већег броја научних чланака посвећених историјату, реализацији наставно-научне делатности и перспективи Департмана за социологију Филозофског факултета у Нишу, те се овај рад може сматрати доприносом у реализацији пројектних активности. Штавише, изван тих формалних потреба, аутори овог текста препознали су личну и суштинску потребу да се остави извештајан траг о вредном институционалном прегнућу и достигнућу у области социологије културе на нишком Филозофском факултету, које је недовољно осветљено и заступљено у нашој социолошкој публицистици. У кратком осврту на богату архивску (биографску и библиографску) грађу и призивањем у сећање најважнијих сегмената личног професионалног искуства, аутори овог текста настојали су да недовољно упућеној академској и широј јавности понуде само неке од најзначајнијих информација о важним догађајима и личностима који су својим радом и делима поставили постаменте и трасирали пут развоја студија социологије културе. Разуме се, недовољно је било простора за комплексније анализе и осврте, те је велики део прикупљене грађе и још увек живог памћења принуђен да сачека неке нове прилике и неке нове факултетске јубилеје.

Литература

- Bogdanović, M. i dr. (1990) *Sociologija u Jugoslaviji – institucionalni razvoj*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Borgatta, E., Montgomery, R. (2000) *Encyclopedia of Sociology*. New York: Macmillan.
- Božilović, N. (1998) *Sociologija kulture: prolegomena*. Niš: „Narodne novine“.
- Božilović, N. (2004) *Rok kultura*. Niš: SKC.

- Димитријевић, Б. (пр.) (2012) *Четрдесет година Филозофског факултета у Нишу: (1971–2011): монографија*. Ниш: Филозофски факултет.
- Зајечарановић, Г. (1996) *Филозофски факултет у Нишу (1971–1996)*. Ниш: Издавачка јединица Универзитета у Нишу.
- Јовановић, В. (ур.) (2006) *Филозофски факултет Ниш: 1971–2006: монографија поводом јубилеја 35 година постојања Филозофског факултета у Нишу*. Ниш: Филозофски факултет, Универзитет у Нишу.
- Crane, D. (1992) *The Production of Culture*. Los Angeles, CA, US: SAGE Publications.
- Levi, P. (2009) *Raspad Jugoslavije na filmu*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Hall, J., Neitz, M. J. (1993) *Culture: Sociological Perspectives*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Немањић, М. (2012) „Увод у историју социологије културе и уметности у Србији“, *Социолошки преглед: часопис Српског социолошког друштва*, посебно издање *Сто година социологије у Србији* год. XLVI (2012), св. 3–4: 916–929. Београд: Српско социолошко друштво.
- Петровић, С. (2021) „Године које су ме додатно мотивисале“ у *Корен и крила: монографија поводом 50 година Филозофског факултета Универзитета у Нишу*, Тодоровић, Д. (пр.). 59–73. Ниш: Филозофски факултет.
- Sen-Žan-Polen, K. (1999) *Kontrakultura*. Beograd: Clio.
- Stjepanović-Zaharijevski, D., Gavrilović, D., Đorić, G., Stojić, G. (2009) „Departman za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu 1971–2009.“ *Sociologija u Srbiji 1959–2009: institucionalni razvoj*. Bogdanović, M. (ur.). Beograd: Službeni glasnik, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Тодоровић, Д. (пр.) (2021) *Корен и крила: монографија поводом 50 година Филозофског факултета Универзитета у Нишу*. Ниш: Филозофски факултет.
- Шушњић, Ђ. (2021) „Да се не заборави“ у *Корен и крила: монографија поводом 50 година Филозофског факултета Универзитета у Нишу*, Тодоровић, Д. (пр.), 51–59. Ниш: Филозофски факултет.
- Williams, R. (1981) *The Sociology of Culture*. Chicago: The University of Chicago Press.

Jelena Petković
Nikola Božilović

THE INSTITUTIONAL DEVELOPMENT AND SOCIAL SIGNIFICANCE OF THE SOCIOLOGY OF CULTURE AT THE FACULTY OF PHILOSOPHY IN NIŠ

Abstract: The commemoration of the first half century of the Faculty of Philosophy of the University of Niš provides an occasion for us to take a critical view of the most important segments of the institutional development of the Sociology of culture, as one of the first academic sociological disciplines established at the very foundation of

this institution, in 1971. The goal of the paper is to view the decades of development in the context of the development of the sociology of culture in the world and in Serbia (SFRY), of certain social circumstances, political upheaval, and educational reforms, as well as through the analysis of the educational-pedagogical and scientific-research work and the broader social engagement of important individuals (eminent teachers and associates) who have made a significant contribution to the academic foundation and development of the study of the sociology of culture at the Faculty of Philosophy in Nis. Segments of archival, biographical, and biobibliographical material have been gathered, analysed and presented, while at the same time the professional experience and accounts provided by numerous colleagues and associates, as well as the primary work experience of the authors of this text, were also taken into consideration.

Key words: sociology of culture, institutional development, teaching staff, commemoration, Faculty of Philosophy, University of Niš